

Research

МЕЖДУ ИСКЪР И МОРАВА: СРЕДИЗЕМНА ДАКИЯ И РИМСКА СЕРДИКА ПРЕДИ КОНСТАНТИН ВЕЛИКИ

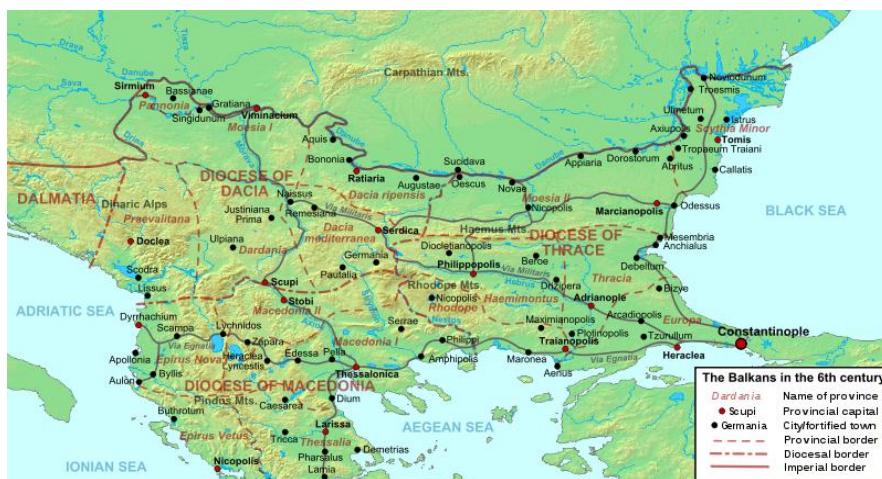
Веселина ВАЧКОВА

Abstract. The paper focuses on some little known facts from the history of Mediterranean Dacia and Serdica in the period between the 60s of the 3rd century AD to the establishment of the town as central residence of Constantine the Great, called by him “Mea Roma” (316 - January 330). The attention is drawn especially on the great importance of the city under Galerius who issued (April 30th, 311) the First Edict of Tolerance. An attempt has also been made to present, in retrospect, the most important events, whose scene was Serdica under the emperors Aurelianus, Gallienus and Probus.

Keywords: Serdica, Mea Roma, Constantine the Great, Galerius, Aurelianus

В Римската история времето от средата на трети век до налагането на едноличната Константинова власт през 324 г. обикновено се определя като „криза на Империята”. Кризата се разглежда на всички

равнища – политическо, военно, административно, икономическо, демографско. Ако отправната точка на изследвателя е Рим, то песимистичните заключения са напълно обосновани. Рим наистина е в криза. Той е в криза още по времето на един от петимата добри императори¹⁾ - Марк Аврелий, който се връща в Рим само за да отпразнува триумфа си, или при Каракала, който не само дава римско гражданство на провинциалистите (212 г.), а демонстративно и завинаги напуска Рим дълго преди смъртта си. През трети век кризата е толкова дълбока, че Рим официално престава да бъде столица на едноименната огромна империя. Италийската (Западната) столица на Рим първо става Милано (293 г.), а от 402 г. - Равена. Основните военни и политически действия, които ще предопределят бъдещето на Рим, в тази епоха се разиграват на Балканите, а, ако употребим съвременната терминология – в диоцеза Илирик или в Аврелианова Дакия (със столица Сердика, 271-285). Сцена на много от най-значимите събития, повратни не само за Европа и за Римската империя, а изобщо за целия християнски свят, става Средиземна Дакия (обособена от Диоклетиан след разделянето на Аврелианова Дакия, Фиг. 1). Тогава започва и продължилата близо три века (ср. на III – ср. VI в.) „златна епоха” на нейната столица – Сердика.

Фиг. 1. Рим под властта на четиримата²⁾

Известното заявление на Константин Велики: „Сердика е моят Рим”, присъства почти винаги в научните и популярните писания, посветени на Софийската история. Проблемът е, че това изказване винаги се цитира извън собствения му контекст. Високата оценка, дадена от Константин на града се отбелязва като поредния факт, белязващ издигането на Сердика в административно отношение, започнало с обявяването ѝ за град, а сетне и за столица на Средиземна Дакия. По тази логика се стига до заключението, че Константин е искал да направи последната стъпка, трансформирайки столицата на Средиземна Дакия в Столица на Римската империя. Едва на това равнище сред авторите се появяват някои разногласия по въпроса на коя точно Римска империя за малко не е станала столица днешна София. По инерция обикновено се казва, че става дума за столицата на Източната римска империя – мнение, което освен всичко друго, издава слабо познаване на политическата история през IV в. Защото Константин, както и баща му Констанций Хлор са били западни августи и, следователно, ако Сердика е мислена като евентуална столица на някоя от частите на Империята, това е било тъкмо Западната. Последното е било толкова по-логично, предвид че през IV, както чак до 70-те и 80-те години на IX в., част от диоцеза Илирик, съвпадащ с очертанията на западните Балкани (понякога и на целия полуостров), се схваща безусловно като принадлежащ към западните църкви.³⁾ По същата логика например Картагенската църква, която по инерция би могла да се отнася към източните църкви – в сферата на близкия африкански Александрийски патриархат – винаги е била възприемана като западна църква (Фиг. 2).

Фиг. 2. Префектура Италия, включваща Италия, Илирик и Африка. Тези земи остават „същинската” Римска империя в периода на обособяване на Постумовата империя на Запад (част от Префектура Галия) и Палмирската империя на Изток (префектура Изток)

Вярно е, че направеното през 285 г. от Диоклетиан деление между Източната и Западната Империя, включващо земите до Сирмиум (дн. Митровица) в източната част, води до разминаване на църковната и политическата структура. На практика обаче, самата „източна” част се мисли като разделена на Изток и Запад по начин, доста точно следващ епископалната структура. Ето защо земите, които получава например назначения на 1 март 293 г. за цезар Галерий от тъста си – августи на Изтока Диоклетиан, са точно Балканите (без Тракия) и Египет. Съвсем друг е въпросът доколко тетрарсите, с изключение на основателя на Тетрархията – Диоклетиан, са се съобразявали със заложените в нея принципи, субординации и разделения. С оттеглянето на Диоклетиан след края на мандата му (през 305 г.), започва продължителна, водена с различен интензитет борба за налагане на еднолична власт в Империята. Тази борба завършва не с временно утвърждаване на Константин като единствен владетел (324 г.), или със смъртта на Теодосий (395 г.), а най-рано с детронирането на последния западен император Ромул Августул

от Одоакър през 476 г. До тогава Тетрархията официално съществува, макар да се трансформира от класическа римска, изборна, колегиална, републиканска институция в един вид кланово управление, затворено често в рамките само на едно семейство (каквото е при Константин, обявил за цезари синовете и брат си и при Теодосий, посочил синовете си за наследници на Изтока и Запада). Резиденциите на тетрарсите по определение на са фиксирани. Столицата, „Моят Рим“ на всеки август е бил там, където временно е пребивавал. Друг е въпросът, че никой друг град не е наричан от резидиращия в него август „мой Рим“, както *sunehos/semper*, т.е. *непрекъснато/винаги* е казал Константин Велики за Сердика, и че това отношение към Сердика се е наложило най-малкото още при Галерий.

Едиктът на търпимостта и загадката на Галериевата смърт

За радикалните реформаторски идеи на Гай Галерий Валерий Максимиан можем да добием представа от саркастичната забележка на Лактанций: Галерий (Фиг. 3) смятал името „римляни“ за позорно и искал да нарече империята не Римска, а Дакийска (*ut non Romanum imperium, sed Daciscum cognominaretur*).³⁾ Цитираната Лактанциева фраза обаче остава неясна и би могла да се възприеме като полемична, реторична фигура - авторът не обяснява нито защо Галерий е бил толкова омерзен от Рим, нито защо е смятал да прекръсти империята тъкмо „Дакийска“. Напразно бихме търсили отговора в църковните историци Евсевий и Лактанций, чиито съчинения от V в. ще се утвърдят като основа на всички исторически писания в стил Църковна (Световна) история. За тях Галерий е гонител на християните, който се обръща към Христа единствено заради користната цел да се спаси от разяждащата го тежка болест. Впрочем трябва да се отбележи, че и Евсевий, и Лактанций не само признават на Галерий предсмъртното покръстване, а и авторството

на Едикта на търпимостта, издаден от него на 30 април 311 г. По-късно както покръстването, така и Едиктът на Галерий ще бъдат дотолкова забравени, че днес дори тесните специалисти пропускат да ги цитират. Ако все пак го правят, то е неизменно следвайки Лактанциевия разказ, според който въпросният едикт е издаден в Никомидия. Трудно е да се каже доколко Лактанций се е вълнувал дали читателите му ще повярват в подобно локализиране на този най-важен момент в ранната история на отношенията между Църквата и Империята. Трудно е също да се каже дали сам е знаел къде е починал Галерий и/или дали аудиторията му е наясно с този въпрос. Във всеки случай той добросъвестно отбелязва факта, че Галерий починал само пет дни, след като издал Едикта.⁴⁾ А в същата Никомидия, където императорът би трябвало да е бил на 30 април, научили за кончината му (5 май) едва десет дни по-късно – на 15 май.⁵⁾

Фиг. 3. Порфирна статуя на Галерий (цезар 393 – 305), август (305 – 311)
(Ромулиана, до дн. Гамзиград)

Следователно авторът или мисли, или се стреми да накара другите да мислят, че Галерий е починал някъде близо до Никомидия. Същевременно той или забравя, или от историческа добросъвестност предава точно сведението, че вестта за смъртта на владетеля е дошла в Никомидия с десет дни закъснение. В съвременната наука това

противоречие по правило се игнорира, макар още от началото на миналия век специалистите да са били наясно, че има само един Едикт на толерантността – Сердикийският, издаден от името на Галерий, Лициний, Максимин и Константин на 30 април 311 г.⁶⁾

Естествено, не трябва да очакваме ранните църковни историци, особено Лактанций, който откровено ненавижда Галерий, да се интересуват къде той е починал. Нека припомним, че тези историци не знаят, не уточняват, или когато го правят – не са единодушни – и по въпроса къде са починали равноапостолният св. Константин⁷⁾ и равноапостолната му майка – св. Елена.^{8,9)} Все пак, понеже Галерий малко преди смъртта си е издал Едикта на търпимостта, всички заинтересовани са знаели къде е починал точно този император. Въпросът е, че е трябвало да мине достатъчно време, за да може смъртта на Галерий и личността на този император да бъдат дистанцирани от издаването на Едикта. По същия начин е трябвало Галериевият Едикт да бъде свързан с нов, Константинов закон, станал известен по-късно като „Медиолански едикт от 313 г.“¹⁰⁾ Другият вариант е бил авторът да няма за цел да лишава Галерий от делата му и да ги приписва на Константин. Така Валесианският аноним съобщава изрично, че Галерий не само постоянно е пребивавал в Сердика, а и е починал там.¹¹⁾

Galerius in Dacia haud longe a Serdica natus

Църковните историци са също толкова малко заинтересовани да споменават рожденото място на Галерий, колкото и мястото на смъртта му. За сметка на това авторите, които не са пристрастни към Константин, считат за нужно да подчертаят, че „Галерий е роден в Дакия, много близо до Сердика“ (*Galerius in Dacia haud longe a Serdica natus*). Вероятно за пръв път появила се в Евтропий (*Breviarium*, 9.22), тази формула присъства в неизменен вид в „Хрониката“ на Йероним¹²⁾ и, във

вариант „Galerius in Dacia non longe a Serdica natus”, в „За произхода и делата на римския народ” на Йордан.¹³⁾

Без съмнение тук би могло да става дума за буквално следване на оригиналите, от които споменатите автори са черпели сведения. Това обаче не променя факта, че рожденото място на Галерий не само е било известно, а и е било достатъчно забележително, за да бъде споменато. Конкретно в контекста на Галериевото управление, споменаването на Сердика е било и знаменателно. То е носело информация, далеч надхвърляща чисто биографичния детайл. Императорът, който дори да не е искал да преименува Римската империя на Дакийска, е управлявал от столицата на Дакия, където е бил и роден, т.е. – разполагал е с нужната подкрепа и авторитет. В този контекст е наложително да уточним какво всъщност се има предвид под „Дакия” от времето на Аврелиан и как са били възприемани в Рим „дакийските” императори (наричани още „илирийски”, а, в пейоративен смисъл – „войнишки” и „казармени”).

*Предисторията: Първите илирийски императори,
Сардикийската война и Галиеновият едикт на толерантността*

Както е известно, първият „дакийски” („мизийски”, „тракийски”, „илирийски”) император, заел римския престол, е Максимин Трак (235-238). Макар пълното име на императора да звучало доста римски – Гай Юлий Вер Максимин, римският сенат с охота подкрепил саботажа на събирането на данъците в Картаген, организирано от Гордиан и сина му (също Гордиан). Това наложило „варваринът” Максимин да обърне римската войска – както във времето на гражданските войни между Марий и Сула – срещу Рим, чийто сенат признал за законни императори Гордиан I и Гордиан II. В резултат вместо да защитава Рейнския лимес

(където се намирал до бунта на Гордиановците), Максимин загинал при обсадата на римския град Аквилея.

Максимин не е бил обичан от римляните, поне не от „старите” римляни. Понеже, според юридическите критерии след времето на Каракала, самият той е бил „римлянин”. Зосим, Херодиан и История Августа единодушно описват тракийския император като много жесток и много грамаден (около 2,50 м ?!) – такъв, какъвто би било редно да бъде един варварин. Същите автори ще демонстрират същото субективно отношение и към следващите „войнишки” императори, което е напълно разбираемо. На пръв поглед по-малко разбираемо е защо те очернят с не по-малък ентузиазъм образа на „своя”, произхождащ от сенатските среди, император Галиен. От една страна подобно отношение би могло да се обясни с неуспехите във външната политика: това е времето, когато на Изток се обособява Палмирската, а на Запад – Галската империя на Постум (Фиг. 2). Сам по себе си сепаратизмът на Оденат и Зенобия или на Постум не е толкова опасен. Палмирската и Галската империи оцеляват твърде кратко, съответно от 260 до 273 г. и от 260 до 268/274 г. Опасното е, че и Палмира, и Галската държава претендират да са управлявани от „легитимния римски император”. За същото, естествено, претендира и Галиен. Разликата е, че той управлява много дълго (253-268) не само в сравнение с източните и западните узурпатори на властта му, а и изобщо според критерия на епохата, когато мнозина императори се задържат на престола за по няколко месеца или даже дни (като споменатите Гордиан I и Гордиан II). Разликата е също, че Публий Лициний Игнаций Галиен е наследник на най-добрите римски републикански традиции и най-известните римски родове. Не на последно място разликата е, че Галиен вижда бъдещето на Рим не в раздробяването му на източни, западни и други „империи”, а в преструктурирането на единната Империя. В този контекст се заражда

идеята за Тетрахията, а заедно с нея започва маргинализирането на Рим и издигането на нови имперски центрове. Тогава се откроява и изключителното стратегическо значение на Сердика. Прочутата тогава (а днес известна само на неколцина специалисти по римска история, по-конкретно – по латинска епиграфика)¹⁴⁾ Сердикийска война – *Bellum Serdicense* 258-260/261, предотвратява реалната възможност за обособяване на една трета, Дунавска империя на „потомците на Децебал,”¹⁵⁾ сходна с Палмирската и Постумовата империи. Изключителната роля на Сердика в случая не подлежи на съмнение, предвид че при стените ѝ се решава съдбата и на други двама узурпатори – Макриан Старши и сина му Макриан Младши. Последните са победени от Галиеновият генерал Авреол и за да не бъдат пленени от противника се самоубиват.¹⁶⁾ Така укрепленията на Сердика, които и през XIV в. Лала Шахин ще определя като „невъзможни” за преодоляване, за първи път се доказват като верен на Рим щит на имперската власт.

„Чудовищният” – според определението на *История Августа* Галиен, има своя антипод в римската историография – „идеалният” Клавдий Готски.

Клавдий II Готски, управлявал само две години (268-270),¹⁷⁾ всъщност е поредният „войнишки” император, издигнал се на служба при Деций Траян (първият панонски император), Валериан и сина му Галиен. Той е и първият Дардански/Горно Мизийски (не е изключено Сердикийски) император, макар по-късните автори да се опитват да свържат рода му с този на Гордиан II. Накратко, Клавдий „иззема” заслугите на Галиен (в заговора срещу когото участва), в т.ч. и прохристиянската му политика. Защото, половин век преди Галерий, тъкмо Галиен дава на християните официално право на богослужение със специален закон. Според онези малцина модерни историци,¹⁸⁾ които

изобщо обръщат внимание на този факт, става дума за документ, свързан с войните на Изток, адресиран до египетските епископи и издаден през 260 г. в Медиолан (т.е., ако можем да говорим за Милански едикт, това е Галиеновият). Обаче според Евсевий Кесарийски, за когото Галиен е „най-обичаният от Бога владетел”, законът има генерален характер и официално спира „в цялата Империя” засилените при Деций и Валериан гонения.¹⁹⁾ Предвид приблизителната датировка на Едикта – ок. 260 г., когато за Галиен най-важна е Сердикийската война (по това време в битка при Дунав загива неговият син и съ-император Валериан II), е много по-вероятно императорът да се е намирал не в Милано (където побеждава алеманите през 259 г. и при чиято обсада ще бъде убит през 268 г.), а в Първа Мизия или Дардания (Фиг. 4).²⁰⁾ На свой ред Сердика би била най-естествената база на Галиен в момент, когато Сирмиум е обявен за столица на „дунавския” император Ингений (258 г.) и започва т.нар. голямо готско нашествие, кулминирало с Нишката битка. Факт е, че по-късно, в сходна военно-политическа обстановка, точно Сердика ще бъде основната имперска база в конфликта на Рим с хуните и на Византия първо със славяните при Юстиниан, а после с унгарците при Мануил Комнин.

Фиг. 4. Римските провинции и диоцези в Италия и на Балканите IV-VI в.

Накратко, Галиеновият Едикт на толерантността е много по-логично да се свърже с балканските, а не с персийските събития. Още повече, че Евсевий не уточнява къде е издаден документът, а в периода 253-260 г. императорът често се намира „в Дакия”, „в Илирия” или „в Тракия” (както най-общо се локализира в изворите). Този факт красноречиво се доказва и от разнообразните емисии, сечени от името на Галиен в Сердикийската монетарница (Фиг. 5).²¹⁾

Фиг. 5. Монети от Сердикийската монетарница, от времето на Галиен

С политическите и военните събития в този регион би трябвало да се свързва и последвалата голяма римска победа над готите при Ниш. Колкото и противоречиви да са данните в изворите от този период, те дават много основания да се смята, че победата при Ниш е заслуга не на Клавдий, а на Галиен.²²⁾

Въпреки това Ниш устойчиво се свързва с името на Клавдий II, получил впоследствие за победата си прозвището „Готски”, а на следващата година починал от чума в същия град. По-късно Ниш ще

бъде обявен и за родно място на Константин, а самият Константин – за потомък на Клавдий Готски.

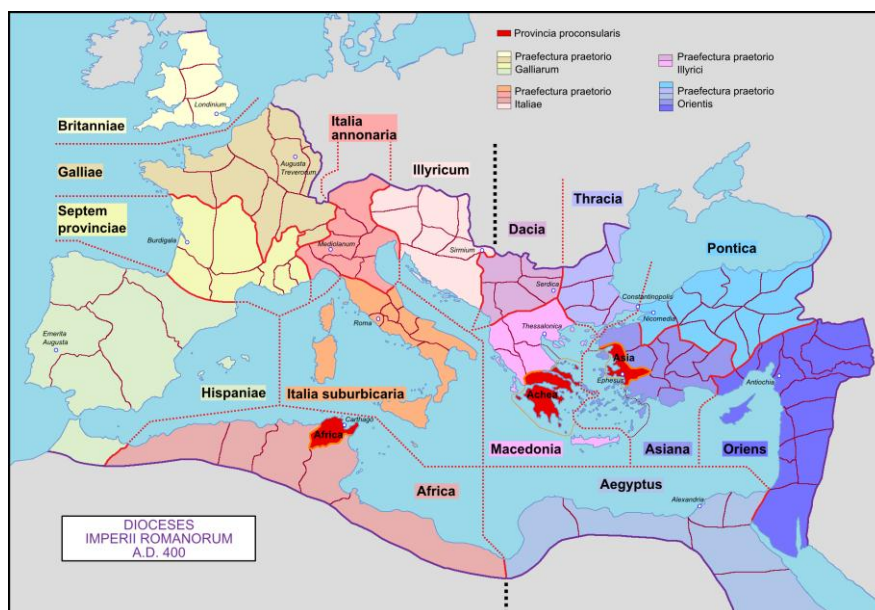
По същата логика, въпреки „апологията на Галиен“, подкрепена от Евсевий Кесарийски с цитиране на пълния текст на неговия Едикт на търпимостта, Галиен ще бъде напълно изключен от списъка на хипотетичните „първи християнски императори преди Константин“, за каквито ще се сочат Филип Араб и дори скандалният Хелиогабъл.²³⁾ Факт е, че Лактанций изобщо не споменава името на Галиен. Той се задоволява злорадо да подметне, че Валериан бил наказан за гоненията срещу християните не само с персийски плен и жестока смърт, а и с това, че имал син, който не се погрижил да смекчи участието му.²⁴⁾ Веднага след това Лактанций се впуска да заклеймява зловещото Аврелианово управление.

Аврелианова Дакия и идеята за Новия Римски ред

Луций Домиций Аврелиан (270-275) е поредният илирийски император, произхождащ „от Дакия или от Мизия“, „от Мизия или от Панония“, „от Дакия или от Сирмиум“ – с две думи – от (северо)западните Балкани. Според най-задълбочения модерен изследовател на Аврелиановото управление – Аларик Уотсън, бъдещият император е роден в Сердика „или някъде наблизо, в съвременна северозападна Сърбия.“²⁵⁾ Като цяло традиционната римска историография (както впрочем и Евсевий Кесарийски)²⁶⁾ се изказва положително за Аврелиан. Не е изключено това ласкаво отношение донякъде да е страничен ефект от слуховете, че Аврелиан е участвал в убийството на омразния Галиен.²⁷⁾ Друг възможен мотив е, че тъкмо при неговото управление изчезват ефимерните Палмирска и Галска империи. Във всеки случай той, подобно на Клавдий Готски, е бил обожествен след смъртта му, а приживе е бил титулуван „Възстановител на

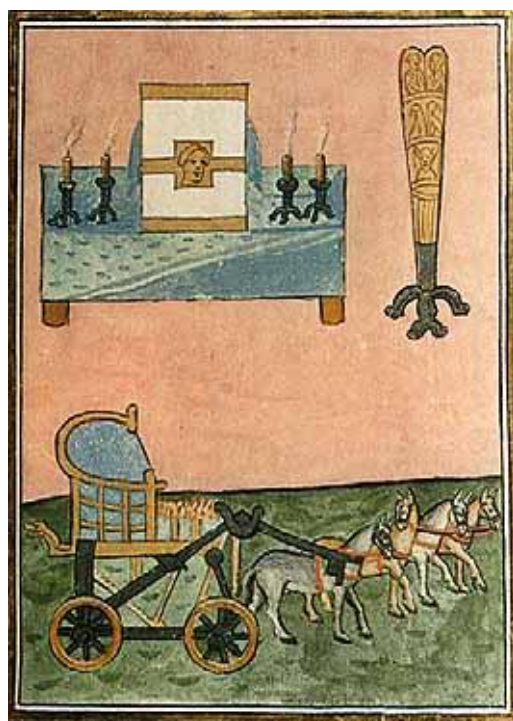
Републиката” и „Възстановител на света”. Един от най-важните актове на въпросното „възстановяване” е административната реформа на Аврелиан: Рим изтегля легионите, или, според терминологията на Евтропий – римляните от отвъддунавска Дакия, като Дакия се премества на десния бряг на Дунав, оформяйки две нови провинции. Обикновено се казва, че столицата на едната провинция – Крайбрежна (Рипензис) Дакия е Рациария, а на другата – Средиземна (Медитеранеа) Дакия е Сердика. Въпросите докога са просъществували тези вътрешни граници в Аврелианова Дакия, кога се утвърждава диоцезът Дакия, включващ двете Дакии, Дардания, Горна Мизия, Превалиана (Фиг. 4) и каква е била структурата на този диоцез не се изясняват дори в изследвания, изрично посветени на провинциалното административно деление през III и IV в.

За изключителната значимост, която придобиват в разглеждания период няколко града, в т.ч. Сердика, можем да съдим от установената към края му система на преторианските префектури (Фиг. 6).

Фиг. 6. Преторианските префектури

Конкретно представа за ролята на преторианския префект на Илирик, под чиято власт са Македония и Дакия, включващи от тяхна страна Ахайа, Епир, Тесалия и част от Македония (Македония) и съответно двете Дакии, останалата част от Македония, Първа Мизия, Дардания и Превалиана (Дакия),²⁸⁾ добиваме от появата на неговата инсигния – квадригата, като един от символите на императорската власт (Фиг. 7). Този символ, схващан като Непобедимото слънце – патрон на императорите, се утвърждава в монетите на Проб²⁹⁾ (Фиг. 8), запазвайки се на практика до края на Византийската империя и като изображение, и като метафора на властта.³⁰⁾

Фиг. 7. Един от символите на императорската власт

Фиг. 8. Монета на Проб, Сердика

Въпросът защо в дадена епоха се издигат точно определени градове е изключително комплициран. От една страна този процес произтича от естественото развитие на самите градове – местоположението, икономическото развитие, състоянието на отбранителната система, позицията, заета в епохи на междуособици и др. Страничните фактори от типа на обстоятелството, че някой бъдещ император или негов близък се е родил в дадено селище, изглежда не са повлиявали върху статута на това селище, макар често да са били свързани с временното му благоустрояване. Такъв е случаят с Ромулиана (родният град на Галериевата майка) и с Найсус (дн. Ниш), ако приемем, че Константин Велики наистина е бил роден там. Посочените градове, както е известно от последвалата история, никога не стават значими имперски центрове. От своя страна например Сердика се издига дълго преди времето на „сердикиец“ Галерий и неслучайно в изворите императорът е идентифициран посредством града, където е роден, а не обратното.

Просперитетът на Сердика, както и на останалите големи провинциални центрове като Сирмиум, Медиолан, Тесалоника, по-късно Трир, Лугдунум (Лион) Лутеция (Париж), Никомидия и Византион,

става в резултат повече на събитията, разиграваци се в Рим, отколкото на тези, протичащи в самите градове. Онова, което се случва в Рим от 250 г. насетне след появата на първия „варварски“ император, е първо – дистанциране на идеята за римския император от тази за Рим с неговия сенат и аристократични републикански традиции. Следва дистанциране на идеята за Рим – Вечния град – от реалността на италиятския град Рим. Вечният град (*Urbs Aeterna*) се пропагандира вече не като конкретно място, център на политическата власт и военната мощ на Империята, а като абстрактна метафора на тези власт и мощ. В резултат се конструира нова идеология на Римския ред като принцип за организирането на света (*Pax Romana, Orbis terrarum*). Първият симптом е появата на императори, които или никога не са стъпвали в Рим (като Максимин Трак), или не са го виждали, преди да бъдат издигнати на поста им, или след издигането си рядко са виждали Вечния град (като повечето „илирийски императори“). Или поне рядко са виждали онзи Рим, който се намира на Апенините, понеже под *Roma* вече започва да се разбира мястото, където резидира императорът.³¹⁾

Това е един процес на алиенация спрямо стария Рим, много облекчен от квазирелигиозното название на столицата – *Urbs Aeterna* – което превръща Рим в метафора на Римския ред и е приложимо към всеки „Нов Рим“. Факт е, че още от края на втори и началото на трети век римските императори рядко се застояват в Рим, където по традиция се извършва предимно акламацията им, триумфите и т.нар. „адвентуси“ – церемониални тържествени възхождения. От 70-те години на III в. дори тези функции на Рим започват да се дублират от други градове – първо Медиолан и Тицидум, а скоро – Сирмиум, Сисция и Сердика. В тази обстановка Сердика може би за първи път, най-малкото виртуално, фигурира като „Аврелиановият Рим“. В града се секат монети, които имат абсолютно столичен характер (Фиг. 9). Освен това Аврелиановите

сердикийски емисии от 274-275 г. въвеждат нов вариант на представяне и титулуване на императора, който има за личен патрон Непобедимото слънце (Sol invictus/ Oriens) и който сам е *dominus et deus natus* – бог и роден владетел.³²⁾

Фиг. 9. Аврелиан – Възстановител на света, Сердика, 274/5 г.

В този контекст упоритото повтаряне, че максималното издигане на римска Сердика е обявяването ѝ от Аврелиан за столица на Вътрешна Дакия, очевидно е крайно повърхностно. За сметка на това коментираният контекст обяснява както адвентуса и престоя на император Проб в Сердика през 280 г.,³³⁾ така и опитът градът да се свърже с династичните претенции на тези императори посредством издаване на монети с образите на членове от фамилията им (Фиг. 10).

Фиг. 10. Августа Северина, съпруга на август Аврелиан, 274/5 г., Сердика

Вече при Диоклетиан (284-305) Сердика е едно от основните седалища на августа на Изтока. Върху монетите ѝ се появява характерната, непристъпна (понеже е със затворена порта) крепост, увенчана с три кули – символ, идентичен с този от монетите на другите четири основни резиденции на императора – Антиохия, Солун, Никомидия и Рим. (Фиг. 11).

Фиг. 11. Сердикийска свещена монета (SM – sacra moneta) от времето на Диоклетиан.

Междувременно Сердика се сдобива с трите, задължителни за императорска резиденция обществени сгради – театър (или стадион), дворец и бани. По повод на първия би могло да се предположи, че вече е бил факт във времето на Хелиогабъл³⁴⁾ (императорът, който възстановява Питийските игри в Сердика, а после във Филипопол и други градове). Несъмнено най-внушителното съоръжение, макар и най-непознато за съвременния българин, в това число и за гражданите на София, е т. нар. Дворец на Константин. Става дума не за „Константиновия квартал“ в центъра на днешната столица,³⁵⁾ а за грандиозния комплекс при древната Скретиска, получила красноречивото име Костинброд – бродът на Константин (Велики).³⁶⁾ Както вече стана дума, сердикиецът Галерий превръща града в своя основна резиденция и я освещава с един от най-важния в историята на църквата актове – Едикта на толерантността от 30 април 311 г.

Сердика след смъртта на Галерий

Тъй като Лициний приживе на Галерий е август на Запада, в периода 30 април 311 – 313 г. август на Изтока е Максимин Дая. Още в самото начало обаче Лициний успява да се договори с Максимин под „Изток“ да се разбират азиатските, а под „Запад“ – всички европейски провинции на Рим. През 313 г. Лициний се жени за полусестрата на Константин – Юлия Флавия Констанция. Този съюз може и да е бил скрепен с общо изявление на новите роднини в полза на църквата (т. нар. Милански едикт), макар че по това време няма гонения, които да са били спрени с него. А и изглежда малко странно точно подобен документ да бъде издаден в Милано, а не в Сердика. Още първият съвместен акт на двамата августи (всъщност Константин все още е само претендент) – от 9 юли 311 г. за привилегиите на ветераните – е издаден в Сердика.³⁷⁾ Впрочем чак до 330 г. повечето имперски едикти (на Константин и

синовете му или консулите) неизменно се издават в Сердика.³⁸⁾ В Сердика на 1 март 317 г. е обявено и известното Помирение на августите – Pax augusti (Pax augustorum), скрепено с издигането за цезари на Константиновия син Крисп (заедно с невръстния му полубрат Константин II) и на братовчед му, Лициниевия син – Лициний Младши. През 324 г. Константин побеждава Лициний при Адрианопол, а цезар Крисп - при Византион. За момента Византион все още не е повече от град-трофей, и като всеки град трофей е преименуван по-късно (през 330 г.) на победителя Константин. Към тази дата за Константин все още „Мой Рим” е Сердика. Какъв е бил истинският ранг на града в хоризонта на тогавашното, а и на много по-късното римско и „варварско” мислене, красноречиво свидетелстват два факта: (1) И два века след Сердикийската война, Атила настоява официалната му среща с представителите на римската власт да стане не другаде, а в Сердика. Поради изключителната символна стойност на всяка церемония, извършвана в Сердика, Константинопол отклонява това искане с един абсурден аргумент: „не е редно (Атила) да се среща с човек с консулско достойнство в един разрушен от (хунския вожд) град”.³⁹⁾ Нищо в подробното описание на престоя на византийската делегация в Сердика през 449 г. не намеква, че градът наскоро е бил разрушаван или сполетяван от друга беда. В този контекст се ражда митът за хунското разрушаване (двукратно?) на Сердика.⁴⁰⁾ (2) Дори и през XII в. Йоан Зонара, предавайки историята около избора на Византион за столица казва, че първото намерение на Константин било да издигне Троя или Сердика.⁴¹⁾

Има множество благочестиви легенди и научни, геополитически аргументи по въпросите как и защо изборът на Константин се спира накрая върху Византион. Едно прецизно изследване на събитията около екзекуцията на Крисп и Фауста (326 г.), около „погрома над сердикийските идоли” (330 г.), около отношението на Константин към

Константинопол, както и около реалната и митологизираната съдба на Лициний Младши, би могла сериозно да нюансира легендите и дълбоко да ревизира научните твърдения.

БЕЛЕЖКИ

1. Така официалната римска историография определя владетелите, управлявали последователно през т. нар. „Златен век на Антонините” – Нерва, Траян, Адриан, Антонин Пий и Марк Аврелий (96-180 г.). Интересно е да се отбележи, че в Триумфалната си арка в Рим Константин Велики използва детайли и части от монументите на тези императори, целяйки да бъде възприеман като поредния „добър император.”
2. Относно представите за Илирик в интересуващия ни период и ролята на региона в политиката на тетрарсите вж. статиите на Gračanin, H. (2005) *The role of Illyricum in the tetrarchic war*. МЕЃУНАРОДНИ симпозиј Диоклецијан, тетрахја и Диоклецијанова палаќа о 1700. *Obljetnici postojanja*, Split, pp. 597-608; Idem, *Illyricum of the 2nd and 3rd Centuries AD in the Works of Latin and Greek Historians*. Marina Šegvić - Ivan Mirnik (eds.), *Illyrica antiqua. Ob honorem Duje Rendić-Miočević*, [Radovi s međunarodnog skupa o problemima antičke arheologije, Zagreb, 6-8. XI. 2003], Zagreb 2005, pp. 287-298 (Електронно издание) <http://ffzg.academia.edu/>
3. „Olim quidem ille ut nomen imperatoris acceperat, hostem se Romani nominis erat professus cuius titulum immutari volebat; ut non Romanum imperium, sed Daciscum cognominaretur“ — Lactantius. *De mortibus persecutorum*. XXVII. 8. In.: *Lactantius Opera*. Ed. O. F. Fritzsche, Leipzig, 1844. //

Лактанций. *О смъртях преследователей / Lucii Caecilii liber ad Donatum de mortibus persecutorum*. СПб., Алетея, 1998 // Латинско-английска билингва на сайта <http://ancientrome.ru/ius/library/edict/gct.htm>.

4. *Historia Ecclesiastica*. — In.: Eusebius Werke. 1–3. Leipzig, 1903–1909, VIII. 17; вж. също и руския превод Евсевий Памфил. *Церковная история*. Москва, 1993; онлайн издание на Eusebius *Church History* вж. на сайта <http://www.newadvent.org/fathers/2501.htm> Разликата между разказите на Евсевий и Лактанци се състои основно в твърдението на първия, че Галерий починал тихо, в мир с Бога и опростен, а според втория – неопростен и в адски мъки.
5. „Ideque cognitum Nikomediae (medio) mensis eiusdem, cum future essent vicennalia kalendis martis impendentibus.“ — Lactantius, *De mortibus persecutorum*, XXXV. 4.
6. Knipfing, J.R. (1922). The Edict of Galerius (311 A.D.) re-considered –In.: *Revue belge de philologie et d'histoire*. Tome 1 fasc. 4, pp. 693-705. Впрочем тесните специалисти и досега говорят само за един едикт – Сердикийския, срв в: *Papers presented at the Thirteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 1999*. Ed. by M. Wiles & E. Yarnold, P.M. Parvis Peeters Publishers, 1997, p. 130, sq.
7. Според една от най-разпространените версии, свързваща предсмъртното кръщение на Константин от епископа на Никомидия Евсевий, Константин е починал в крайградската си вила Ахирон близо до Никомидия (Eusebius, *Vita Constantini*, 4.62). Според други автори Константин починал в Никомидия, на път за персийската си кампания, или някъде около Никомидия (Eutropius, *Breviarium* X.8.2.; *Origo Constantini* 35. Sextus Aurelius Victor, *Historiae abbreviatae* XLI.16.). Популярният западен

- разказ за кръщаването на Константин от папа Силвестър в Рим, станало много преди смъртта на императора, радикално противоречи на Никомедийската теза. Тя се обезсмисля и от частния британски мит за живота на Константин и Елена, изцяло свързан с острова: Geoffrey of Monmouth.(2008). *The History of the Kings of Britain*. (Ed. and transl.: Michael Faletra. Peterborough: Broadview Books; Henry Archdeacon of Huntingdon. (1996). *Historia Anglorum. The History of the English People*. (Ed. and transl.: Diana E. Greenway, New York: Oxford University Press.
8. Вачкова, В. & Табов, Й. (2009). Елена от София – един възможен отговор на въпроса: защо Сердика е „Константиновият Рим?“. *Палеобулгарика*, кн. 4, 79-100.
 9. Вачкова, В. (2010). *Белите полета в българската културна памет*. София: Военно издателство (с. 108-111).
 10. Вачкова, В., цит. съч. с. 55-62.
 11. „Deinde illo in Pannonia relicto, ipse ad Serdicam regressus, morbo ingenti occupatus sic distabuit, ut aperto et putrescenti viscere moreretur, in supplicium persecutionis iniquissimae ad auctorem scelerati praecepti iustissima poena redeunte. Imperavit annos XVIII. *Anonymi Valesiani I. Origo Constantini Imperatoris*, 35.8; вж. латинския оригинал и английски превод в електронната библиотека Lacus Curtius http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Excerpta/Valesiana/1*.html. Авторът на тази част от Валесианския аноним вероятно е писал в края на четвърти век. Предполага се, че това е Праксагор Атински, чиито съчинения не са запазени, но са били известни на по-късните византийски автори. Текстът на Анонима, що се отнася до резервираното отношение към Константин, е близък по дух и съдържание с писанията на Евтропий и Амиан Марцелин.

12. Hieronymus, *Chronicum*. Patrologia Latina, t. 27. Lib. II, col. 492.
13. Jordanes. *De summa temporum vel origine actibus gentis romanorum*. Ed. T. Mommsen, Berlin, 1882, § 298.
14. Sasel, J. (1961) *Bellum Serdicense*. *Situla* (4), pp. 3-33 ; Brizzi, G. (2004) Ancora su Illyriciani e Soldatenkaiser: qualche ulteriore proposta per una messa a fuoco del problema, in: *Dall'Adriatico al Danubio. L'Ilirico nell'età greca e romana. Urso* (8), pp. 319 – 342 (по-специално с. 324 и бел. 23).
15. Регалиан, който след краха на Ингений е избран от „сарматите” за техен император в крайдунавските области, според привържениците му бил потомък на легендарния дакийски цар Децебал.
16. Cowan, R. (2003). *Imperial Roman Legionary Ad 161-284*, New York: Oxford University Press, Oxford, p. 13; Mócsy, A. (1974). *Pannonia and Upper Moesia: History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London: Routledge & Kegan Paul Books, p. 207.
17. Впрочем Зонара, който макар да цитира легендата, че Константин Велики е потомък на дъщерята на Клавдий Готски, уточнява, че последният може да е управлявал не две, а само една година.
18. Allard, P. (1984). *Les premiers siècles du christianisme à Alexandrie. Essai de topographie religieuse (III-IV siècles)*. *Revue des Etudes Augustiniennes*, 30, 211-225 (конкретно за едикта с. 212). Значително по-точни са изследователите от края на XIX и началото на XX в., които с пълно основание определят Галиеновия Едикт като Първи Едикт на толерантността, който, освен всичко друго, връща отнетата собственост на църквите - т.е. съдържа бъдещите Едикти и Галерий (311) и на Константин и Лициний (313 г.). Вж. подробно Allard, P. (1903) *Les dernières persécutions du*

troisième siècle. Paris // <http://www.mediterranee-antique.info/Rome/Allard/P3/P00.htm>; Allard, P. (1887) *Les dernières persécutions du troisième siècle, Gallus, Valérien, Aurélien: d'après les documents archéologiques*, Paris, pp. 162-187.

19. Евсевий посвещава на Галиен цели 18 глави от седма книга на Църковната си история (Hist. eccl. VII. 10-28), като предава целия текст на Закона (VII. 13) – първият и последният документ с подобно съдържание преди Едикта на Галерий. Авторът не уточнява къде е издаден Едиктът, а само, че е непосредствено след пленяването на Валериан от персийския цар Шапур I (260 г.). Освен това изрично подчертава, че Едиктът е адресиран не само до египетските, а до всички епископи (поради което се прилага латински текст). Извори от типа на Житието на св. Феликс, който по това време се завърнал в Нола от заточение, доказват повсеместното действие на Едикта. Подробен анализ на изворите и научните тези за Галиеновия едикт вж. в De Blois, L. (1976). *The Policy of the Emperor Gallienus*. Leiden, pp. 177-185 (впрочем доста противоречиво авторът твърди, че през 260 г. не става дума за едикт, превърнал християнството в *religio licita*, а за серия от рескрипти и мерки, направили управлението на Галиен „благословено” за разцвета на християнството чак до т. нар. Велико гонение през 303 г. Пак там, с. 185).
20. Към това време е сключен и съюзът с маркоманския предводител Атал, чиято дъщеря Пипа(ра) става или официална наложница, или втора съпруга на Галиен. Bray, J.J. (1997) *Gallienus: A Study In Reformist And Sexual Politics*, Wakefield Press (Kent Town, S. Aust.), pp. 30-32. Според András Mócsy при преговорите с Атал през 260 г. е много

вероятно Галиен да е бил в Сердика, вж. *Pannonia and Upper Moesia*, p. 206.

21. Подробно за различните емисии вж. в монографията на Мушмов, Н. (1926). *Монетите и монетарниците на Сердика*, София и в каталога на Мушмов на сайта: <http://www.wildwinds.com/moushmov/serdica.html>; английски вариант на Leon Ruzicka http://www.archive.org/details/Ruzicka_The_Coinage_Of_Serdica_English_528
22. Това е причината повечето изследователи или да определят победата като постигната от Клавдий (и Аврелиан), в качеството му на главнокомандващ на Галиен, или и на двамата императори, съответно в 267/8 и 269 г.
23. За причините на тези и сходните им опити да се открие „първият християнски император преди Константин”, вж. Вачкова, В. (2010). *Белите полета в българската културна памет*. София: Военно издателство, с. 57 и сл.
24. Lactantius, *De mortibus persecutorum*, I. 5. 5. В същия дух Лактанций не споменава подчертаното от Евсевий обстоятелство, че в началото на управлението си Валериан всъщност е бил много благоразположен към християните.
25. Watson, A. (2003). *Aurelian and the third century*. London & New York: Routledge, pp. 1, 157.
26. Eusebius *Historia ecclesiastica*, VII. 28. 4. и 29. 18-22.
27. Aurelius Victor, *Epitome de Caesaribus* XXXIII.21 За самото управление на Аврелиан вж. пак там, § 35.
28. *Notitia dignitatum et administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus Orientis et Occidentis*. Ad codd. MSS. monachiensium, romani, parisiensium ac vindobonensis editorumque fidem recensuit, commentariis indiceque illustravit Eduardus Böcking. Ed. rec. A. Marci, Bonn. 1839. Латинският текст на документа от 430 г. вж. на сайта на

Библиотека Августана:

http://www.hsaugsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost05/Notitia/not_dor1.html

29. Подробен каталог на този и други сходни типове сердикийски монети вж. в нумизматичния сайт <http://www.coinarchives.com/>
30. За употребата на този символ от ранните църковни историци и във византийското изкуство и реторика вж. Vatchkova, V. (2006). *Les images et les réalités des frontières en Europe médiévale (III-XI s.)*. Sofia: Gutenberg, pp. 239, 247-250.
31. Срв. например идентификацията на Милано с Рим в Латинските пенегирици : “Lumina siquidem senatus sui misit beatissimae illi per eos dies Mediolanensium ciuitati similitudinem maiestatis suae libenter impartiens, ut ibi tunc esse sedes imperii uideretur quo uterque uenerat imperator.”. *Panegyrici Latini*. Lipsiae : B.G. Teubner, 1874.
32. Hedlung, R., “...achieved nothing worthy of memory”. *Coinage and authority in the Roman empire c. AD 260–295*. Acta Universitatis Upsalensis. Studia Numismatica Upsaliensia, 5. Uppsala Universitet, 2008, pp. 161, sqq. Конкретно за монетата с новата тугулатура, с която фактически започва епохата на Домината, вж. Webb, P.H. (Ed.). (1927). *The Roman Imperial Coinage*. Vol. V, Part 1. MBE. Published by Spink & Son Ltd., p. 299, n. 305-306.
33. Crees, J.H.E. (1907). *The reign of emperor Probus*, Cambridge: Cambridge University Press, p. 153, sq. Впрочем в този период Проб извършва тържествен адвентус и в Сисция.
34. Хелиогабъл управлява от 218-222 г. Според археолозите софийският театър е бил започнат вероятно малко по-рано, при Каракала (211-217), а по-късно в града е построен и амфитеатър. Величков, Ж. (2009). Театърът и

амфитеатърът на Сердика (с. 51-61). В.: *София – 130 години столица на България. Сборник научни статии*.
София: Съюз на учените в България.

35. Станчева, М. (1994). За Константиновия квартал в Сердика (с. 53-78). В.: *Сердика–Средец–София*. Т. 2. София.
36. Динчев, В. (2003). Късноримската резиденция Skretisca и ранновизантийското селище Кратискара. *Разкопки и проучвания*, кн. XXX, София.
37. Epistula Constantini et Licinii de Privilegiis militum et veteranorum. P. F. Girard & F. Senn, *Les lois des Romains*, Napoli, 1977, pp. 496-498, p. 24.
38. *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus sirmondianis*, Ed. Th. Mommsen et Paulus M. Meyer, Berlin, 1905. Ел. версия на това издание вж. на сайта: http://webu2.upmf-grenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Codex_Theod.htm
39. Priscus Panites. Prisci Fragmenta. In.: *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Ed. C. Müller, IV, 1851 fr. 8 // Английският превод от Дж. Бъри вж. на сайта: <http://www29.homepage.villanova.edu/christopher.haas/embassy.htm> // Руски превод, запазил интересувания ни пасаж, вж. Приск Панийски (1948). Готская история. Пер. В.В. Латышева. *Вестник древней истории*, кн. 4, 244-267.
40. Подробности за хунската политика в региона вж. Мошев, А. (2008). За хунското присъствие на Балканите (с. 185-210). В.: Вачкова, В. & Степанов, Ц. (Ред.). *Omnia Vincit Amor. Юбилеен сборник на НГДЕК в чест на проф. В. Тъпкова-Заимова*, София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски”.
41. Ioannes Zonaras, *Annales*, vol. I libri 1-15, J.P. Migne, Patrologiae cursus completus series graeca, vol. 134, coll. 0039-1414 (за цитата col. 1105).

✉ Dr. Vesselina Vatchkova,
Visiting Professor in History of Byzantium and Medieval West,
National Academy of Arts (Sofia), Professor in Ancient and Early
Medieval History, National Lyceum of Classic Languages and
Cultures St. Constantine Cyril the Philosopher (Sofia)
E-Mail: vesselina_vatchkova@yahoo.com